

ПОЧЕЦИ КАРМЕЛИЋАНСКОГ РЕДА

Мирослав М. Поповић*
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Библиотека Одељења
за историју

Апстракт: Циљ рада је да се представи рани развој реда кармелићана, од његовог настанка у Светој земљи, па све до учвршћења у западној Европи у периоду 13–15. века. Дати је осврт на њихову духовност и интелектуални допринос живој Западној Цркви.

Кључне речи: кармелићани, јустинијаци, просјачки редови, Западна Црква.

У просјачке редове сврставају се „четири реда“: 1) доминиканци или браћа проповедници, који се често називају црна браћа у Енглеској и јакобинци у Француској; 2) фрањевци или мала браћа, које у Енглеској зову сива браћа, у Француској кордељерци, а у Немачкој босонога браћа; 3) кармелићани или ред Блажене Дјевице са Кармелске горе, или бела браћа; 4) августинска браћа или ред браће пустињака Светог Августина. Многи мањи просјачки редови раширили су се у 13. веку, али су потиснути Другим концилом у Лиону 1274. године. Сваки од четири реда настао је из посебних околности и имао различите карактеристике. Сви су мање или више одбијали сталне приходе, живели живот у добровољном сиромаштву, били широко распрострањене и централизоване организације, независне од локалног дијецезана и парохијалне организације.¹

Мало тога се зна о пореклу реда кармелићана. Мале заједнице латинских пустињака су, вероватно у 12. веку, дошле на брдо Кармел, близу Хаифе у Светој земљи, с циљем да живе у контемплацији, сиромаштву и имитирају пророка Илију. Били су западњаци, можда крсташи и ходоча-

* miroslav.popovic@f.bg.ac.rs.

¹ *The Cambridge Medieval History, Volume VI, Victory of Papacy*, planned by J. B. Bury, ed. J. R. Tanner, C. W. Previté-Orton, Z. N. Brooke, Cambridge University Press, Cambridge, 1929, 726. О појави просјачких редова в. Мирослав Поповић, *Фрањери и јереси. Духовни покрети на Западу дванаестог и тринаестог века*, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, Београд, 2011, 32–53. О мањим просјачким редовима в. Frances Andrews, *The Other Friars: Carmelite, Augustinian, Sack and Pied Friars in the Middle Ages*, The Boydell Press, Woodbridge, 2015.

сници који су остајали да живе усамљеничким животом. Између 1206. и 1214. добили су прво правило од латинског јерусалимског патријарха Алберта (1149–1214, латински патријарх Јерусалима 1204–1214), такозвану *formula vitae*, које је осликавало живот којим су тада живели. Пустињаци су живели у засебним ћелијама у дивљини и окупљали се само за јутарњу мису у њиховом ораторијуму и за састанак недељом. Током 13. века пустињаци брда Кармел прешли су у Европу због муслиманске претње. Наиме, мада је Јерусалим пао у муслиманске руке 1187, појас приобаља на којем је лежало брдо Кармел остао је у хришћанским рукама. Кармелићани су наставили свој пустињачки живот у опасностима променљиве политичке и војне ситуације у Палестини 13. века. Чак су после пада Јерусалима 1187. добили и правило живота и нема назнака сеобе пустињака пола века након пада. Водич за западне ходочаснике је 1231. описивао брдо Кармел као пријатно место на коме живе латински пустињаци, браћа брда Кармел, који имају ораторијум посвећен Богородици. Затим су се кармелићани у мирној, континуираној сеоби вратили на Запад и основали заједнице на различитим местима западне Европе. Према историчару савременику, Венсану из Бовеа (умро 1264), дијаспора је почела 1238, а други, не потпуно прихваћени извор, наводи да су кармелићани 1235. отишли у северну Француску. Око 1240. мигрирали су на Кипар, Сицилију, у Енглеску и Провансу, где су их подржавали крсташи који су се враћали. Оно што је остало од наслеђа кармелићана у Светој земљи спалила је султанова војска 1291. године. Ова сеоба довела је до суштинских промена у њиховој карактеристици, те су, према прилагођеном Правилу које је издао Инокентије IV (1195–1254, папа 1243–1254) 1247. године, постали просјачки ред који се проширио Европом у позном 13. и у 14. веку. Дошли су као пустињаци, а ускоро су постали фратри са апостолском мисијом, што им није била првобитна намера.²

Не зна се да ли је латински јерусалимски патријарх Алберт дао кармелићанима њихову *formula vitae* или је одобрио предлог који су му представили. Начин живота који је Алберт дао пустињацима био је веома једноставан са минимумом прописа. Нема спомена хабита, прописана је стална апстиненција и велики пост пред Ускрс. Пустињаци су сваког дана морали да слушају мису, али су псалме молили сами у својим ћелијама. Нису смели да поседују имовину и морали су да се потчине у послушности своме приору. Требало је да остану у својим ћелијама медитирајући дан и ноћ над

² *The New Westminster Dictionary of Church History, Volume One, The Early, Medieval and Reformation Eras*, ed. Robert Benedetto, Westminster John Knox Press, Louisville, London, 2008, 123; F. Donald Logan, *A History of the Church in the Middle Ages*, Routledge-Taylor & Francis Group, London and New York, 2002, 221–222. О кармелићанима у Светој земљи в. Andrew Jotischky, *Perfection of Solitude: Hermits and Monks in the Crusader States*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 1995, 102–118.

Божјим законом. Многи су на ово последње гледали као на срце кармелићанске духовности, мада је то можда превише уска интерпретација. Сигурно је да је централно место у духовности кармелићана, према њиховом начину живота, обраћање пажње на реч Божју; кармелићанска духовност је духовност Божје речи. У суштини, живот пустињака обележавале су колективна и индивидуална самоћа у атмосфери заједништва са Богом оствареног кроз сталну молитву. Верска дисциплина прописује тишину, пост, сталну апстиненцију, ручни рад, рецитоване псалама и слушање мисе.³

Еремитски живот кармелићана није се лако могао превести у европски контекст. Године 1229. папа Григорије IX (око 1145–1241, папа 1227–1241) наметнуо је строго сиромаштво пустињацима Кармела да би били растерећенији од световних брига и у стању да се предају контемплацији. Разне друге папске буле унеле су измене у њихов живот док, изгледа на захтев кармелићана, папа Инокентије IV није прогласио „инокентијевску“ верзију Правила кармелићана, која је садржала мање измене у односу на Албертов текст. Оне су кармелићанима дозвољавале да оснивају куће не само на усамљеним местима, већ где год је било погодно за ред. Кармелићани су ову одредбу протумачили као дозволу да се оснивају куће у градовима, где су убрзо почели да се асимилију са просјачким редовима и да шаљу студенте на универзитете. Промене које је одобрио папа укључивале су оброке и канонску службу у заједници, а неке су ублажиле захтеве по питању тишине и апстиненције.⁴

У овом кључном тренутку, према предању, 1251. године приор генерал кармелићана, Св. Сајмон Сток, добио је од Богородице смеђи скапулар уз велико обећање специјалне помоћи у смртном часу онима који га буду предано носили. Модерни научници су поставили много питања о историјској тачности традиције скапулара, пошто су сведочанства дошла више од век и по након што је речено да се десила визија, а новија истраживања дају индиције да је приор генерал 1251. био Годфри, а не Сајмон. Кармелићани су почели да напредују, за шта су давали захвалност Богородици брда од Кармела. У вековима који су следили, смеђи скапулар је постао један од најпознатијих израза римокатоличке маријанске побожности и стално је истицан од стране Цркве као начин на који се сим-

³ *New Catholic Encyclopedia, Second Edition, Volume 3: Can – Col*, Thomson – Gale, Washington, D. C., 2003, 131; Stephen Payne, *The Carmelite Tradition*, Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 2011, 3–4; Енглески превод текста Албертове формуле живојша уз измене из 1247. дат је у Stephen Payne, *The Carmelite Tradition*, 5–9. Такође, оригинални текст на латинском и енглески превод Албертовог и Инокентијевог Правила в. Kees Waaijman, *The Mystical Space of Carmel: A Commentary on the Carmelite Rule*, translated by John Vriend, Leuven, 1999, 17–38, док остатак књиге чине драгоцени коментари и тумачења самог текста Правила.

⁴ *New Catholic Encyclopedia, Second Edition, Volume 3: Can – Col*, 132; Stephen Payne, *The Carmelite Tradition*, XXII–XXIII.

болизује савез са Маријом и њеним Сином, ношењем дела хабита реда специјално посвећеног њој.⁵

Нису сви били задовољни променама у кармелићанском реду. Око 1270. године настао је текст *Ignea Sagitta* (*Пламена сџрела*), дугачки ламент о опадању кармелићана и њиховом удаљавању од њихових почетних тежњи, критика новог начина живота у градовима и позив да се врате контемплативном животу у пустињи. Овај текст је, као циркуларно писмо реду, вероватно саставио приор генерал, Никола Француски, такође познат као Никола из Нарбоне, који је био на челу реда од 1266–1271. Ово је најраније сачувани документ значајног обима који је потекао из реда и можда најранији израз дугогодишњих тежњи посвећених кармелићана да поново обнове нешто од првобитног духа првих пустињака. Никола из Нарбоне је имао прилике да сагледа стање реда, пошто је посећивао његове раштркане и све бројније заједнице. О Николи се мало зна, изузев неколико ствари везаних за вођење реда и онога што садржи *Пламена сџрела*, што говори да је био добро образован човек, способан да цитира Свето Писмо, патристичке и средњовековне писце, канонско право и чак класичну филозофију. Према предању, текст је написао када се обесхрабрен повлачио са положаја. Новија истраживања указују да је можда умро 1271, а ово писмо остало још необјављено или да му је чак касније приписано. *Пламена сџрела* је прошла непримећена код кармелићана његовог времена. Садржи тему свадбеног мистицизма, у којој душа налази заједништво са Божанским Супружником. *Пламена сџрела* такође спомиње апсолутну Божју трансценденцију, теолошке врлине помоћу којих се душа сједињује са Богом, чистоћу савести, обраћање пажње на самог Бога, молитву и умртвљавање чула и говора, блаженост самоће. Такође, ово дело представља алегоријску и мистичку употребу Светог Писма интерпретирану да критикује конкретна питања, а чланови реда је требало да их преиспитају. Духовно искуство аутора било је дубоко укорењено у Божјој речи, а сам текст је ремек дело академске расправе. Међу кармелићанима није било јаког покрета који би сачувао харизму почетака реда. Мада је Никола жалио што су кармелићани преузели градски живот просјачких редова, питање је да ли би ред преживео притисак Другог концила у Лиону 1274, да није показао потенцијал за пасторалну корист. Може се видети и врста компромиса у томе што су кармелићани, прихвативши апостолске дужности, у духовности задржали језик пустиње.⁶

Повезаност брда Кармел са пророком Илијом учинило је природним да кармелићани у њему потраже инспирацију. Сведочанство Жака де Ви-

⁵ Stephen Payne, *The Carmelite Tradition*, XXIV.

⁶ Stephen Payne, *The Carmelite Tradition*, 10–12; *New Catholic Encyclopedia*, Second Edition, Volume 3: Can – Col, 132. Одломке *Пламене сџреле* у преводу на енглески в. Stephen Payne, *The Carmelite Tradition*, 13–20.

трија (око 1160/1170–1240), француског регуларног каноника и познатог теолога и хроничара, саопштава нам да је од најранијих времена постојала идентификација пустињака Кармела са великим пророком са тог брда. Нешто пре 1281. године кармелићани су развили схватање да потичу од „Школа Пророка“ које је успоставио пророк Илија на Кармелу. Ова легенда је водила порекло од Јована Касијана (око 360–435) и других раних монашких извора који су Илију звали „оцем монаха“ и развој монашког живота приписали овом старозаветном пророку.⁷

Такође, као што је већ речено, постојала је традиционално јака маријанска тема у кармелићанској духовности, кармелићани су Дјеви Марији били посвећени од почетка. Првобитни ораторијум на брду Кармел био јој је посвећен и пустињаци су били познати као браћа Св. Марије са брда Кармел. Веома стара икона, која је можда са краја 13. века, сачувана на Кипру, показује браћу окупљену под Маријиним окриљем ради заштите. Кармелићани су показали велику посвећеност безгрешном зачећу и улазили у теолошке расправе у средњем веку на страни фрањеваца у корист ове доктрине. Од петнаестог века надаље раширили су побожност Блаженој Дјеви Марији, подстичући лаике да носе минијатурну верзију њиховог хабита. Енглески кармелићанин Џон Бејконторп (око 1290–1348) студирао је у Паризу и писао о многим средњовековним теолошким темама. Један је од првих великих маријанских аутора реда. Први је објашњавао да је порекло имена реда повезано са капелом на брду Кармел и сматрао да је ред основан у сврху прослављања Марије. Његов коментар кармелићанског правила тежи да покаже да оно одражава живот и врлине Дјеве. Био је најпознатији од раних кармелићанских схоластичара и до 17. века постао је званични теолог кармелићана. Кључно за његов статус главног кармелићанског теолога управо су одбрана безгрешног зачећа и списи о историји и духовној традицији његовог реда и значају кармелићанског Правила. Бејконторпова размишљања су се често разликовала од ставова великих личности, попут Хенрија од Гента (око 1217–1293), и Џона Дунса Скота (око 1265/66–1308). У његово време деловали су и други кармелићански схоластичари као Жерар из Болоње (умро 1317), Гвидо Терени (око 1270–1342) и Роберт Волсингем, чијим је ставовима Бејконторп критички приступио.⁸

Трећи важан документ кармелићана је *De institutione primorum monachorum* (Књига институција првих монаха), који се први пут појавио у *Decem Libri* Филипа Рибоа (умро 1391), око 1380. Ова књига је представљена као наводно дело епископа Јерусалима из 4. века, Јована XLIV.

⁷ *New Catholic Encyclopedia, Second Edition, Volume 3: Can – Col*, 133.

⁸ *New Catholic Encyclopedia, Second Edition, Volume 3: Can – Col*, 133; *Encyclopedia of Medieval Philosophy Between 500 and 1500, Volume 1*, ed. Henrik Lagerlund, Springer, Dordrecht, Heidelberg, London, New York, 2011, 594–596.

Дело води порекло из разних старијих извора, које је вероватно сам Рибо компиловао. Нема историјску вредност, али садржи велику ризницу кармелићанске духовне традиције, као нека врста извода традиционалних карактеристика кармелићанске духовности. Развија четворостепени процес сједињавања са Господом: одвраћање од света и окретање Богу, савладавање сопствених страсти, урањање у добротворство, које је схваћено прво као љубав према Богу, па тек онда према суседу, и, као последње, искорењивање греха и враћање првобитној невиности. После таквог прочишћења, човек је спреман да ужива у Божјој присутности у контемплацији. *Књига инститиуција првих монаха* се данас цени као можда најбоља синтеза средњовековне кармелићанске духовности, која спаја аскетску и мистичку доктрину реда и објашњава духовни значај различитих елемената у кармелићанском начину живота. Рибо уредно спаја раније илијинско и маријанско наслеђе, у интерпретацији која је имала велики утицај на каснију кармелићанску уметност и књижевност.⁹

У 14. и 15. веку кармелићани су имали велике светитеље (као што је Петер Томас (1305–1366), папски легат и латински патријарх Цариграда), еминентне научнике (Џон Бејконторп) и националне хероје (попут Нуна Алвареса Переире (1360–1431), који је водио борбу за независност Португалије). У освит Црне куге, Западне шизме (1378–1417) и Стогодишњег рата (1337–1453), претрпели су исто опште опадање у верском држању као и други редови. Можда најпознатији пример кармелићана је каријера фра Филипа Липија (1406–1469), вероватно највећег визуелног уметника, кога су кармелићани до сада имали. Његове слике су у галеријама широм света, а најпознатије су Мадоне. Папа Евгеније IV (1383–1447, папа 1431–1447) одобрио је даље измене Правила, олакшавајући захтев за апстиненцијом од меса и дозвољавајући фратрима да се слободније крећу. Најзначајнији допринос у овом периоду дошао је од Жана Сорета (1394–1471), кармелићанског генерала у периоду 1451–1471. Добио је папско одобрење 1452. године да формално прима лаике у ред као „терцијаре“ и заједнице жена као кармелићанске калуђерице. Живот терцијара и калуђерица разликовао се у различитим деловима Европе, а Сорет се надао да ће долазак нових чланова имати повољан утицај на фратре.¹⁰

Жан Сорет је 1456. изнео реформе конституција које су елиминисале приватну својину, опозвао све привилегије које су ослобађале религиозни од заједничког живота, учинио строжим улаз и излаз из куће и одредио минимални узраст за новицијат и полагање завета. За оне који нису хте-

⁹ *New Catholic Encyclopedia, Second Edition, Volume 3: Can – Col*, 133; Stephen Payne, *The Carmelite Tradition*, XXV–XXVI, 21–25.

¹⁰ Stephen Payne, *The Carmelite Tradition*, XXVI–XXVII.

ли да прихвате реформу, Сорет је издао нове конституције 1462, којим је елиминисао веће повреде приватне својине и наредио неке мере заједничког живота за све, укључујући и учене људе и званичнике, који су се навикли на велики ниво независности. Ове конституције су поставиле барем минималне стандарде који би спречили слом заједничког живота.¹¹

Методe медитације које је донела *devotio moderna* 14. и 15. века, сматране за добру припрему за милост контемплативне молитве, поново су учиниле популарним тежиште на Христовој људској природи, која се нарочито испољавала у његовој муци и смрти. Мада кармелићани нису били истакнути у овом покрету, ово ново тежиште имало је утицај на читаву Цркву.¹²

Кратак преглед почетака реда кармелићана је битан за схватање њиховог целокупног развоја, јер је средњовековно наслеђе било важно као основа на којој ће се касније, нарочито у 16. веку, под утицајем Терезе Авилске (1515–1582) и Јована од Крста (1542–1591), ред даље обликовати, да би до данас заузео своје место и значај у животу Западне Цркве. У 17. веку ред је успоставио широку мрежу мисионарског рада који је укључио Латинску Америку и Кину, да би, као резултат Француске револуције, опстанак реда био угрожен, а кармелићански живот успешно обновљен у 19. веку.

Литература

Andrews F. (2015), *The Other Friars: Carmelite, Augustinian, Sack and Pied Friars in the Middle Ages*, The Boydell Press, Woodbridge.

Benedetto R. (ed.) (2008), *The New Westminster Dictionary of Church History, Volume One, The Early, Medieval and Reformation Eras*, Westminster John Knox Press, Louisville, London.

Jotischky A. (1995), *Perfection of Solitude: Hermits and Monks in the Crusader States*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania.

Lagerlund H. (ed.) (2011), *Encyclopedia of Medieval Philosophy Between 500 and 1500, Volume 1*, Springer, Dordrecht, Heidelberg, London, New York.

Logan F. D. (2002), *A History of the Church in the Middle Ages*, Routledge-Taylor & Francis Group, London and New York.

New Catholic Encyclopedia, Second Edition, Volume 3: Can – Col, Thomson – Gale, Washington, D. C., 2003.

Payne S. (2011), *The Carmelite Tradition*, Liturgical Press, Collegeville, Minnesota.

¹¹ *New Catholic Encyclopedia, Second Edition, Volume 3: Can – Col*, 134.

¹² *Исѡо*, 134.

Поповић М. (2011), *Фрајтери и јереси. Духовни покрети на Зајпагу дванаестог и тринаестог века*, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, Београд.

Tanner, J. R., Previt -Orton, C. W., Brooke, Z. N. (ed.) (1929), *The Cambridge Medieval History, Volume VI, Victory of Papacy*, Cambridge University Press, Cambridge.

Waaajman K. (1999), *The Mystical Space of Carmel: A Commentary on the Carmelite Rule*, translated by John Vriend, Leuven.

Примљено: 15. 11. 2015.

Одобрено: 25. 11. 2015.

THE BEGINNINGS OF CARMELITE ORDER

Miroslav M. Popovi 

*The Library of Faculty of Philosophy,
University of Belgrade*

Summary: Carmelites initially were order of hermits gathered on Mount Carmel in Holy Land, probably in the twelfth century. They migrated to Europe on account of Muslim danger in the thirteenth century and soon became a mendicant order. Insight on the beginnings of Carmelite order is important for understanding their later development. Their medieval heritage was the foundation on which order will be further formed, especially in the sixteenth century, under the influence of Teresa of Avila and John of the Cross. In the seventeenth century order established a wide network of missionary work, which included Latin America and China. As a result of the French Revolution, the existence of the order was endangered, but the Carmelite way of life was re-established in the nineteenth century.

Key words: Carmelites, hermits, mendicant orders, Western Church.